

žen dinastičen teritorij, ki se je poseebljal v goriških grofih. Na začetku antologije je urednikov uvod z naslovom »Età perduta« (izgubljeno razdoblje). V njem je sicer podal bežen pregled goriške srednjeveške historiografije, obenem pa se je prav s pomočjo srednjeveške podobe mesta in dežele (»takrat je bil čas poln dogodkov in resnično evropskih projekcij«) nostalgичno razgledoval po sedanosti.

Odlomki, ki jih je urednik izbral za objavo, so porazdeljeni na poglavja o politični zgodovini (najobsežnejše), o umetnosti ter o kulturi, institucijah in družbi. Vsak odlomek uvaja urednikovo krajše besedilo, vsebuje pa v prvi vrsti problemske in bibliografske podatke. V razdelku politične zgodovine so najpogosteje objavljeni odlomki iz del C. Czörniga, P. Paschinija, P. S. Leichta, F. Cusina, G. Coronini-Cronberga, C. G. Mora, H. Wiesfleckerja, Fr. Hausmanna in J. Riedmanna.

Od slovenskih zgodovinarjev so objavljeni le odlomki iz daljše razprave Franca Kosa o Gorici v srednjem veku (GMS, 1919–1926). Ta Kosova razprava je bila za urednika Tavana pravo odkritje, zato jo je s komentarjem objavil v celoti v italijanskem prevodu v reviji *Ce fastu?* (71/1995, 93–144). V poglavju o goriški srednjeveški umetnosti je urednik objavil tudi del zapisa E. Smoleta. V tretjem so zastopani pisci, ki so prispevali gradivo za prvo poglavje. Objavljeno je več odlomkov iz razprave Franca Kosa o Brdih v srednjem veku (*Jadranski almanah*) in odlomek iz B. Otorepca knjige o srednjeveških pečatih in grbih mest in trgov na Slovenskem (1988). Delež Slovencev ni ravno velik, očitno pa je prav zaradi časovne stiske odpadel kak odlomek iz Štihove knjige o goriških grofih in njih ministerialih v Istri in na Kranjskem (1994). Urednik je svojo nalogo opravil zgledno. V bibliografskih navedbah del slovenskih avtorjev je nekaj tiskarskih napak.

Branko Marušič

Lojzka Bratuž, **Manoscritti sloveni del Settecento**. Omelie di Carlo Michele d'Attems (1711–1774), primo arcivescovo di Gorizia. Udine, 1993. 109 strani.

Kmalu bo deset let, odkar je Istituto di storia sociale e religiosa iz Gorode prišel raziskovati življenje in delo prvega goriškega nadškofa Mihaela Attemsa. Širokopotezni in nadarodni raziskovalni načrt se je pričel uresničevati leta 1988 najprej z objavo uvodnih študij *Carlo Michele d'Attems, primo arcivescovo di Gorizia (1752–1774) fra Curia romana e Stato asburgico. I. Studi introduttivi*. Zbornik je trojezičen (poleg italijanščine še slovenščina in nemščina); predstavljen je bil kmalu po izidu (pomlad 1988) tudi v Ljubljani. Še isto leto so v Gorici pripravili mednarodni simpozij (člana organizacijskega odbora sta bila tudi Slovenca France M. Dolinar in Bogo Grafenauer), gradivo tega zborovanja je izšlo v zborniku *Carlo Michele d'Attems, primo arcivescovo di Gorizia (1752–1774) fra Curia romana e Stato asburgico. II. Atti del convegno* (glej poročilo F. M. Dolinarja v ZČ 45/1991, 162–165). Zbornik ima trojezičen pravzaprav le naslovni list, uvod in povzetke člankov oziroma referatov (razprave slovenskih avtorjev so objavljene tudi v slovenščini). Velja še omeniti, da je že leta 1986 na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu goriški zgodovinar Luigi Tavano nastopil z referatom o nadškofu Attemsu in Slovencih (objavljen v ZČ 44/1990, 387–392).

Po objavi pregledov Attemsovega življenja in dobe se je goriški inštitut za cerkveno in družbeno zgodovino lotil obdelave Attemsovih vizitacijskih poročil, ohranjenih v goriškem nadškofijskem arhivu. Poročila so izredno bogat vir tudi za zgodovino Slovencev, saj je goriška nadškofija v Attemsovem času obsegala slovenska ozemlja južno od Drave (z izjemo župnij ljubljanske škofije). Kot prva objava (vendar z zaporedno številko 2) so izšli leta 1991 vizitacijski zapisniki savinjskega diakonata v redakciji Antona Ožingerja (glej poročilo F. M. Dolinarja v ZČ 45/1991, 676–678), sledila je Petra G. Troperja objava *Die Berichte der Pastoralvisitationen des Görzer Erzbischofs Karl Michael von Attems in Kärnten von 1751 bis 1762* (Wien 1993) in kot tretja (vendar z zaporedno številko 1) je izšla knjiga *Atti delle visite pastorali negli arcidiaconati di Gorizia, Tolmino e Duino dell' arcidiocesi di Gorizia 1750–1759* (Gorizia 1994) v redakciji Franca Kralja in Luigija Tavana. Z izjemo Tropperjeve knjige, ki se tudi oblikovalsko razlikuje, sta ostali objavi Attemsovih vizitacij trojezični.

V projekt boljšega raziskovanja Attemsovega časa in dela sodita tudi objavi nadškofovih slovenskih pridig, pripravila jih je Lojzka Bratuževa z univerze v Vidmu. Na Attemsove slovenske knjige so že pred časom opozarjali nekateri poznavalci goriške cerkvene zgodovine. Bratuževa je o njih poročala na Attemsovem simpoziju v Gorici leta 1988. Takrat je ugotovila, da hrani knjižnica goriškega bogoslovnega seminarija 62 Attemsovih slovenskih rokopisov (od tega 46 lastnoročnih). 28 izmed teh rokopisov (24 avtografov) je objavila v knjigi *Karel Mihael Attems, Slovenske pridige* (Trst 1993). Izdajo (predgovor Brede Pogorelec) je opremila s spremno študijo in zapisom o Attemsovem življenju. Besedila so objavljena deloma v faksimilu, v prepisu in sodobni jezikovni podobi. K objavi je še dodala popis neobjavljenega gradiva v slovenskem jeziku iz Attemsove zapuščine.

Šest izmed trinidesetih neobjavljenih besedil je Bratuževa objavila v knjigi *Manoscritti sloveni del Settecento*, knjiga je izšla pri univerzi v Vidmu (Inštitut za jezike in književnosti vzhodne Evrope). Metodologija objave je podobna objavi v predhodni knjigi, le da je samo ena pridiga objavljena v faksimilirani podobi ter da se ji prepisu pridige in predstavitvi v sodobno slovenščino pridružil še italijanski prevod.

Attemsove pridige v slovenskem jeziku so v prvi vrsti predmet slovenistične raziskave, so pa seveda tudi zgodovinski vir, v katerega se pa sodobna dogajanja vpletajo zelo posredno. Bežna omemba zelo ver-

jetno sedemletne vojne (1756–1763) v neki Attemsovi pridigi je pravzaprav kar osamljen primer, prav tako tudi vest o nalezljivih boleznih živine in o naravnih nesrečah. Prav zovoljo tega se pri obeh publikacijah Lojzke Bratužve nismo dlje zadržali. Nanje pa je bilo potrebno opozoriti kot na del v zelo kompleksni in destletja trajajoči obravnavi Attemsovega delovanja s posebnim poudarkom na njegovih vizitacijskih poročilih. Ko bodo izšla še poročila zapiskov dolenjskega in gorenjskega arhidiakonata, bo delo, vsaj kar zadeva slovensko etnično področje, končano.

Branko Marušič

Jože Maček, **Schwizenova inštrukcija za upravnike državnih posestev iz leta 1788**. Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Suplement 17 – Kmetijstvo. Ljubljana : Biotehniška fakulteta, 1992. 147 strani.

Je že lepo in prav, da vsaka veda skrbi za svojo preteklost, hujše pa je, če zgodovinarji prezremo izid tovrstnih publikacij, ker so izšle v seriji, ki je nismo navajeni redno spremljati. Dela Jožeta Mačka, danes vodilnega slovenskega agrarnega zgodovinarja, so tako pomembna za slovensko historiografijo, da moramo kljub dejstvu, da so izšla že pred časom, odpraviti malomarnost in jim dati odmev v naši osrednji strokovni reviji. Baron Sigmund von Schwizen (Gradec 1747–Waldegg 1834), nekdanji ljubljanski okrožni glavar, se je kot državni uslužbenec in gospodar gospostva Waldegg tako uveljavil, da je 1788. leta postal upravnik notranjeavstrijskih državnih posestev. Funkcija zveni zelo imenitno, zlasti pri nas, kjer so zaradi reform Jožefa II. ostala brez pravega gospodarja tako velika gospostva kot so bila Stična, Kostanjevica, Pleterje, Klevč in še nekatera. Ker se v preteklosti državno upravljanje posestev nikoli ni izkazalo za modro, je seveda zelo zanimivo ugotavljati razlike med teorijo in prakso. Jože Maček nas v svoji knjigi seznanja predvsem z načeli, ki jih je hotel uveljavljati njihov vrhovni državni upravitelj, prihodnosti pa prepušča analizo prakse.

Baron Schwizen ni bil le teoretik in ni pisal samo na podlagi knjig, ampak je številna posestva, tudi kranjska, obhodil in neposredno opazil pomanjkljivosti. Zato njegova inštrukcija ni zgolj zbirka želja in načel, ampak tudi delna slika naših gospodarskih razmer. Jože Maček nam v svojem delu daje prepis in prevod sicer tiskane a očitno redke inštrukcije (Kleinmayr, Celovec 1788), ki jima dodaja tudi svoj komentar. Z ozirom na dejstvo, da je ta leta v nekaterih svojih delih raziskal posebno intenzivno, njegavega besedila ne gre razumeti kot dela kritičnega aparata ampak kot samostojno študijo.

Inštrukcija je bila namenjena uradniškemu osebju notranjeavstrijskih državnih posestev. To naj bi na podlagi njegovih navodil na njih doseglo »najvišjo stopnjo fizične in moralne blaginje podložnikov« in »največji donos«. Najprej jim daje teoretična in praktična navodila glede sodstva, varstva lastninskih pravic, nato pa jih seznanja s svojimi pogledi o odnosih s podložniki, njihovih socialnih problemih, verskih in moralnih načelih, šolstvu in regrutacijah. Je nasprotnik srenjskih zemljišč, neracionalne izrabe agrarnih površin, malomarnega upravljanja financ. Glede pridobivanja denarja so mu najvišje vodilo licitacije. O vseh teh vprašanjih daje natančna navodila, katerih vodilo je največja rentabilnost veleposestva. Čeprav neprestano poudarja odnos do podložnikov, je v njegovih praktičnih navodilih zelo malo romantike. Ne dovoljuje, da bi cilj posvečeval sredstva, hkrati pa ni pripravljen poslušati opravičil za slabo gospodarjenje. Njegov ideal so bili zakupi celih ali le delov veleposestev, tam kjer to ne bi bilo mogoče, pa skrajno racionalno poslovanje. Ni dovoljeno pitanje živine (prireja loja), svinje naj bi gojili le tam, kjer se hranijo same, konjereje ne dopušča (je stvar posebnih kobilarn). Posebno skrb nalaga upravljalcem gozdov. Lov kot ribolov naj bi tudi dajali v najem, ribnike pa opustili. Ne prezre tudi pomena raznih obrti (mlini, apnenice, opekarne, fužine, topilnice) in manufaktur. Zelo podrobna so navodila o računovodstvu in odnosih med uslužbenci. Ob branju navodil vzemo, da je našel številne pomanjkljivosti zlasti na Kranjskem: »Čistočo moram predvsem priporočiti gospodom uradnikom na Kranjskem. V njihovih hlevih nisem našel niti na česalo, niti na krtačo, ko je vendar potrebno, da so rogata živina in konji čisti.« Tudi kranjsko vinogradništvo ni bilo primerljivo s štajerskim.

Poleg spoznavanja načel kratkega vodenja veleposestev pritegne Schwizenova inštrukcija zgodovinarja tudi zaradi podrobnih navodil o odnosih s podložniki. Tako so bili upravitelji pogorelcu v najkrajšem možnem času dolžni izplačati 10% vrednosti kmetije, nadzirati so jih morali pri gradnji stavb, jim pomagati izboljšati kmetovanje, izboljševati živinske pasme kot tudi olajšati finančne razmere, zlasti dolgove oziroma zaostale obveznosti do gospostev. Zanimivo je navodilo, naj dolžniki te povrnejo z delom, zlasti pri kulturah, kjer je potrebno veliko fizičnega dela, vendar vselej dobijo del zaslužka tudi v gotovini, ker je zgolj zmanjševanje dolga napačno. Tisti, ki se bo želel podrobneje lotiti problematike našega podeželja v tem času, pa bo v knjigi Jožeta Mačka iz inštrukcije barona Schwizena razbral, kakšna dokumentacija je takrat nasatajala in kakšne vire velja iskati. Če bomo našli za katero naših gospostev v državi upravi ohranjene dokumente, ki jih je zahteval upravnik notranjeavstrijskih državnih posestev, smo na sledi gradivu, ki lahko naše delo temeljito poplača. Že ob prevzemu uprave je bilo namreč potrebno za vsako gospostvo izdelati temeljni urbar, kjer so morale biti popisane vse pripadajoče stavbe, zemljiša, pravice, regali, dohodki od industrijske dejavnosti, zbrati natančne podatke o podložniških realitetah in njihovem ekonomskem pomenu za gospodarstvo, ugotoviti je bilo treba premoženjsko stanje podložnikov,